

LA COHERÈNCIA ESTILÍSTICA, LES FONTS I LA INFORMACIÓ

MONTSERRAT COMELLES

Enciclopèdia Catalana

Adreça: Enciclopèdia Catalana. Diputació, 250. 08007 Barcelona.
Adreça electrònica: *mcomelles@grec.com*

RESUM

L'article comenta tres aspectes formals de l'edició de literatura de divulgació científica. L'estructura dels paràgrafs i l'aplicació de criteris de coherència formal i de nivell expositiu formen el primer bloc. En segon lloc es tracten el reconeixement de l'autoria de la informació. Finalment, es fa un breu comentari de l'ús i el valor dels índexs.

Paraules clau: edició / literatura / ciència / índex.

SUMMARY

Stylistic consistency, sources and information in scientific articles

Formal aspects of editing of scientific publications are discussed. Paragraph structure and the application of coherence criteria make the first part. Secondly, author's recognition and ways of acknowledge of the authors information. Finally, the use and value of indexing is treated.

Keywords: edition / literature / science / index.

INTRODUCCIÓ

És ben sabut que acabar les coses costa més que començar-les. En el cas dels llibres, i encara més els de ciència, completar els detalls i donar la coherència necessària al

text demana un esforç suplementari que sovint allarga uns quants mesos una feina que l'autor, extenuat i amb la perspectiva d'un final imminent, ja creia acabada. Potser és per això que sovint la feina de revisió final d'aquests aspectes la fa en part l'autor i, en part, l'editor, que veu el text per primera vegada i pot copsar tot d'una les incoherències i les mancances que a l'autor li poden passar per alt més fàcilment. És d'aquests aspectes que tractarem a continuació.

Una bona part dels llibres que es publiquen sota la denominació de *divulgació científica* són tesis doctorals que demanen una certa adequació al públic general, tant del discurs expositiu com dels detalls, allò que en l'argot editorial sol referir-se com a *serrells*: llistes de bibliografia complementària, notes, esquemes i quadres, índexs, en fi, tot allò que ajuda el lector a llegir i a comprendre la informació i que n'assegura el rigor. Cal dir que en aquests casos —deixant de banda l'estil—, l'estructura i el nivell expositiu del text sovint manté encara l'encarcarament acadèmic.

Els llibres que neixen amb la voluntat expressa de divulgar ciència són menys, però plantegen igualment a l'autor i a l'editor tot de qüestions que tenen a veure amb l'equilibri entre les necessitats de donar rigor a la informació i les de descarregar el text de tot allò que pugui resultar de poc interès per al lector general. L'editor, intermediari entre l'autor —que té coses a dir— i el lector —que vol saber-les—, sovint llec en la matèria, reclama el seu dret d'entendre alguna cosa de tot allò que li passa per les mans, convençut que el lector, com ell mateix, agrairà la claredat, la precisió i la coherència, sense renunciar a l'estil de l'autor —si n'hi ha!

EL MITJÀ I EL CONTINGUT: ASPECTES DE FORMA I ESTRUCTURA

Els aspectes de forma i d'estructura del llibre de divulgació científica no són diferents dels que s'apliquen a d'altres menes de publicacions, com ara l'assaig o la divulgació *humanística* (valgui, com a llicència, l'ús d'aquests temibles adjectius, probablement no excloents). En resum: fer fàcilment llegible i entenedor allò que l'autor vol dir al lector. Per això, una vegada acabada l'obra, cal adequar l'original a les exigències de la llengua, de la col·lecció a la qual va destinada l'obra —incloent-hi el disseny i les seves pròpies normes d'estil— i a les que imposen la claredat i la coherència *expositives*.

L'anàlisi detallada del sumari pot portar el mateix autor o l'editor a proposar canvis en l'estructura general de l'obra i en els títols i subtítols que la subdivideixen. Un text ben estructurat no necessita forçosament subtítols, però posar-los és un bon exercici perquè obliga a mantenir el fil del discurs, a evitar les repeticions i a seguir una estructura expositiva. Subtitular un text seguit és un detector de problemes expositius. Igualment, una bona distribució dels punts i a part i una bona estructura de cada un dels paràgrafs resultants facilita la lectura. La primera frase de cada paràgraf, si és ben construïda, informa de seguida el lector del contingut del paràgraf, és a dir, de la idea, del matís, o de la informació que l'autor hi exposarà. Altrament, el lector no té cap idea de quin desig ocult va fer que l'autor premés la tecla del salt de ratlla de l'ordinador en aquell moment i no en un altre. Queda, però, a determini de l'editor la gosadia de proposar canvis que inevitablement alteren el text i, a l'autor, la bona voluntat d'acceptar-los.

En el camp de les il·lustracions es fa encara més immediatament patent la dificultat de l'autor científic a l'hora de fer entenedores les seves explicacions: en molts casos

el *dibuixant*, que potser el diumenge compra revistes o llibres de divulgació científica per propi interès, es troba durant la setmana redibuixant gràfics que no comprèn. Així, la suposada incompetència de molts dibuixants científics —igual que la suposada i discutida incompetència dels correctors—, pot veure's també des de l'altra banda: l'editor tendeix a pensar que val la pena escoltar aquesta mena de conillets d'índies, aquests primers exemplars de *públic general* que llegeixen l'obra, i mirar d'apropar-se al seu nivell de comprensió, o de completar els punts foscos de l'obra amb glossaris, notes o nous paràgrafs aclaridors. Una altra vegada, l'editor pot proposar el que li sembli, però l'autor, naturalment, té l'última paraula.

Però el paper del corrector i de l'editor no es limita a la gramàtica ni al lèxic, sinó a assegurar la coherència de criteris formals (la manera de citar les dates, l'ús de les cometes, dels canvis tipogràfics, de les notes, etc.) i de vegades (feliçment, amb nombroses excepcions) de continguts. L'editor i el corrector són els primers a descobrir que falta el tercer dels tres punts anunciats en el paràgraf introductori; la referència creuada a un capítol equivocada; el senyor que es diu *Weber* a la pàgina 2 i *Webern* a la bibliografia; les sovint divertidíssimes confusions entre magnituds i unitats i, en fi, les misterioses sigles d'origen desconegut.

LA CREDIBILITAT I EL RECONeixEMENT: CRÈDITS I FONTS

L'autoria del llibre científic de divulgació és indiscutible quan es tracta de tesis doctorals. L'autoria és compartida en el cas d'obres de més d'un autor, o en les obres ideades per un coordinador, que n'estableix el sumari, identifica els millors autors o redactors de cada part del llibre i en coordina

el treball de redacció. És el mateix cas de les obres de redacció col·lectiva que neixen a iniciativa de l'editor, el qual n'encarrega la redacció a un autor únic o a un equip de redactors. En aquest cas, és el coordinador qui vetlla —o ha de vetllar— per la coherència de l'obra: els nivells expositius del text i de les figures, les unitats d'informació, la coherència de criteris tant pel que fa als continguts com pel que fa a la forma, etc. En qualsevol cas, però, el reconeixement de l'autoria de cada capítol de l'obra sol ser indiscutit, i el que és discutible és l'ordre d'aparició dels autors en les pàgines de crèdits o en la coberta. Tot i que la feina d'ajustar els aspectes de coherència general de l'obra sovint és itinerant: entre els autors dels capítols, el coordinador i l'editor, n'hi ha per a tots els gustos.

Però a part del reconeixement de l'autor de les pàgines escrites que es publiquen, podria dir-se que els crèdits complets de l'obra de divulgació científica es troben repartits entre la pàgina de crèdits, on es consigna qui ha escrit el text de l'obra, i les pàgines de bibliografia, les notes, les fonts de les taules, les figures i els índexs d'il·lustradors. Perquè les idees i les informacions que s'hi recullen poden provenir de moltes persones, i d'aquí ve la profusió de referències que adornen aquesta mena d'obres. I d'aquí també la dificultat d'establir com han de ser citades les fonts d'informació.

No és segur que al lector de llibre de divulgació científica li interessi saber qui ha dit per primera vegada cada una de les coses que llegeix, però és òbvia l'obligació de citar de manera completa la font d'una informació que és el pinyol de l'anàlisi o de la polèmica d'un paràgraf determinat, o la font d'una figura o d'una dada concreta, sigui numèrica o no. En aquest cas, és costum consignar la font en forma de notes, reunides al final del volum, i val a dir que aconseguir un grau de coherència suficient en

aquest aspecte (què demana una nota i què no) en el cas dels llibres d'autoria múltiple, esdevé una veritable filigrana.

La necessitat o obligatorietat de citar les fonts pateix de la mateixa indefinició que els mateixos límits de la ciència: la vella polèmica sobre què és ciència i què no ho és. I, també paral·lelament, hi ha una tendència general a considerar imprescindible citar les fonts de les dades numèriques, i a trobar més laxa aquesta necessitat en el cas d'altres informacions. No es consignen les fonts de les informacions que es consideren consensuades, però també hi ha indefinició quant a aquest consens. En aquest sentit, seria interessant reflexionar sobre el paper de les publicacions periòdiques de divulgació científica, o similar, que publiquen en grans titulars afirmacions que no sempre ho són.

La manera de reconèixer l'autoria de les figures, esquemes i gràfics és igualment una font de conflictes, que tan aviat porta a abusos d'apropiació com a la confecció de complicadíssimes fórmules que intenten reproduir els camins seguits per cada il·lustració: el científic que va *crear* aquell gràfic per a la seva tesi doctoral, l'editor i el dibuixant que el van adaptar i completar perquè, en treure'l del seu context especialitzat, fos més entenedor, i l'autor que l'ha readaptat a la seva obra, i intenta reconèixer el mèrit de cadascú. En definitiva, la qüestió reflecteix d'una banda la valoració com a *creació* o *autoria* del científic, però també de la feina de *recreació* d'una informació gràfica que fa el dibuixant o el documentalista; i de l'altra, la voluntat de no penjar el mort a d'altri, pel bé d'uns i d'altres. Que sempre és millor que l'apropiació indeguda.

Les taules de dades demanen encara més una fidelitat absoluta, com dèiem, per la facilitat de manipulació que porten associada, i cal citar-ne la font al peu mateix, i, com en el cas de les figures, consignar-hi les alteracions o omissions. Per a donar fiabili-

tat a la informació i, mal ens està el dir-ho, perquè el lector pugui anar a les fonts a comprovar si els zeros hi són tots!

Sol haver-hi una certa confusió entre les llistes de referències d'obres que l'autor ha utilitzat o en les quals s'ha fonamentat per a escriure la seva pròpia obra i aquelles que l'autor recomana de llegir per a ampliar qualsevol aspecte del seu propi text. En obres de divulgació, la llista de referències final hauria de recollir les obres que versen sobre els temes tractats, a les quals el lector pot recórrer per a ampliar els temes que li puguin interessar, mentre que es reserven les notes, que solen incloure's en una llista al final de l'obra, per a citar les fonts d'on prové la informació citada dins del text.

FACILITAR LA CONSULTA

Els llibres de divulgació científica en general són pensats per a ser llegits de dalt a baix, però ofereixen en canvi informació que pot ser consultada puntualment. Per això, és útil al lector trobar-hi al final una relació dels temes amb indicació de les pàgines on es tracten, el que anomenem un *índex*. Mancats d'índexs, llibres que podrien ser útils per a la consulta esdevenen mers llibres de lectura, i el lector perd, així que l'ha acabat, la possibilitat de retornar a cercar-hi les dades que sap que hi ha trobat, si no és amb l'ajut d'una memòria prodigiosa. Els índexs són un valor afegit gens menys tenible, perquè tenen l'efecte (és clar que fictici) de multiplicar la informació: a la pràctica, encara que diguin les mateixes coses, és com si en diguessin més.

Ens hem referit abans a l'índex temàtic o de capítols d'un llibre, també anomenat *sumari*, *índex general* o *taula de continguts*, que especifica les grans parts o capítols, els títols i els subtítols del llibre amb el mateix ordre en què hi apareixen, i remet el lector a la pà-

gina on es troben. Ens hi hem referit perquè presenta esquemàticament l'estructura de l'obra. Per això, un bon sumari, esquelet del contingut, permet pressentir un bon llibre, i a la inversa, un mal sumari sol ser símptoma de deficiències d'exposició. En les obres científiques, tècniques o històriques, acostuma a figurar a les primeres pàgines, abans del pròleg.

Els índexs alfabètics, situats al final de l'obra, són constituïts per una llista de termes que apareixen en el text, endreçada per ordre alfabètic, i amb les pàgines on apareixen. El fet que molts llibres portin solament índexs de noms o onomàstics, que recullen noms de persones, d'obres creades, de topònims i d'institucions, no és perquè es consideri suficient, sinó perquè són els més senzills de fer. Els índexs de matèries o analítics, que recullen les matèries tractades en el llibre i els seus derivats, generalment són compostos d'entrades i subentrades, i són complexos i entretinguts de fer.

Els objectius de confeccionar un índex analític són clars: el principal, proporcionar una eina al lector perquè pugui fer una lectura temàtica de l'obra segons punts de vista diferents dels que la mateixa obra proposa en la seva estructura, en el seu índex temàtic. Però, en segon lloc, hi ha també l'objectiu de proporcionar una llista de terminologia emprada en l'obra, que esdevé una eina per als professionals de la llengua i per als estudiosos del lèxic especialitzat. Finalment, en obres de més d'un volum, és òbvia la necessitat de proporcionar al lector una manera de saber en quin volum ha de cercar allò que, pels seus coneixements, podria trobar-se en qualsevol part del conjunt de l'obra.

Preparar un índex analític és una feina que demana paciència, però, sobretot, mètode. És important per això adoptar uns criteris com més clars millor abans de començar i fer-se prèviament algunes pregun-

tes sobre quina mena d'índex es vol fer, quins criteris caldrà aplicar per a triar les paraules indexables, quantes pàgines es reserven per a l'índex, quina estructura formal vol donar a les entrades, i moltes d'altres. L'índex d'un llibre, pensat exclusivament per a ajudar el lector a trobar allò que cerca, ha d'ometre tot allò que compliqui la consulta i sacrificar de vegades la seva pròpia coherència. Nombroses limitacions pràctiques poden impedir-la: l'abundància de terminologia poc fixada, que no figura en les obres generals de consulta; una limitació del nombre de pàgines; el mateix geni de la llengua, que s'ocupa de crear tota una colla de situacions especials, de formes d'ús particulars, d'hàbits, etc., del tot incoherents.

Els índexs analítics actuen a la pràctica com a detectors d'incoherències. S'eviten molts problemes si la decisió d'incloure'ls a l'obra es pren abans de donar el text per acabat. Perquè la correcció de l'índex alfabètic, sigui de la complexitat que sigui, porta associada una pila de petites esmenes al cos del text. És a l'índex on es descobreixen els errors tipogràfics més endimoniats i les incoherències més subtils. És en fer l'índex que un s'adona que la mateixa institució s'ha referit amb noms quasi iguals però no iguals (singulars i plurals, ordre de les paraules en les institucions estrangeres, etc.), que hi ha una confusió entre els sobrenoms dels reis francs, que el senyor Williams citat a la pàgina 15 no té cap més identificació que un pobre cognom, que una mateixa planta pertany a dues famílies (l'una, actual, l'altra, sinònim en desús) i altres petits detectors de petits o grans errors.

BIBLIOGRAFIA

- CASSANY, D. (1992). *Descriure escriure*. Barcelona: Empúries.
GABINET DE LLENGUA CATALANA (1994). *Les referències i les*

- citacions bibliogràfiques, les notes i els índexs*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- KNIGHT, G. N. (1979). *Indexing, the Art of*. Londres: George Allen & Unwin.
- MARTÍNEZ DE SOUSA, J. (1981). *Diccionario de tipografía y del libro*. 2a ed. Madrid: Paraninfo.
- MESTRES, J. M.; J. COSTA; M. OLIVA; R. FITÉ (1996). *Manual d'estil. La redacció i l'edició de textos*. Barcelona: Eumo Editorial: Universitat de Barcelona: Universitat Pompeu Fabra: Associació de Mestres Rosa Sensat.
- SOLA, J. (dir.) (1991). *Llibre d'estil*. Barcelona: Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona.
- TERMCAT (1993). *Lèxic de les arts gràfiques i edició*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Indústria i Energia.
- WELLISCH, H. H. (1991). *Indexing from A to Z*. [s. ll.]: The H.W. Wilson Company.

RESSENYA CURRICULAR

Montserrat Comelles és llicenciada en biologia per la Universitat de Barcelona, on va treballar alguns anys en el camp de la limnologia i de la taxonomia i l'ecologia de les algues carofícies. Actualment es dedica a l'edició, ofici que va aprendre al costat de Ramon Folch, en la publicació de l'obra *Història natural dels Països Catalans*.